

Vojna in mir na Hrvaškem

1. Raziskave možnosti za mir ni možno speljati brez analize interesov, ki so do vojne pripeljali in za katerimi stoje sile, ki vojno vodijo. Vojna je namreč le eno od možnih sredstev za vodenje politike. Še vedno velja klasična definicija nemškega vojnega teoretika Karla von Clausewitza iz njegovega znanega dela *O vojni*: »Seveda se ve, da vojna nastane ravno iz političnih odnosov med vlado in ljudstvom; vendar se navadno misli, da z vojno ta odnos preneha in da nastopi popolnoma novo stanje, ki je podrejeno samo svojim lastnim zakonom. Mi, nasprotno, trdimo; vojna ni nič drugega kot nadaljevanje političnih odnosov z uporabo drugih sredstev.«¹

Problema vojne ni mogoče rešiti enostavno tako, da bi zavzeli enako razdaljo do obeh strani, ki se v vojni spopadata. Za prepir sta sicer vedno potrebna dva; vendar pa se iz zgodovine vojn ve, da skoraj vedno obstajata napadalec in tisti, ki se brani. Nevtralnost v odnosu do obeh strani, pozivanje k miru in zgražanje nad vojno kot zlom praviloma ne ustavljajo vojnih spopadov. Prej bi lahko rekli, da pomagajo napadalcu, ker krivdo za vojno enakomerno porazdelijo med obe strani in tako tistega, ki vodi obrambno vojno, puščajo brez podpore. Bistvo takšnega pacifizma ni pravzaprav nič drugega kot izmikanje, da bi se pokazalo na krivca in se s tem zapletlo v spopad ter prevzelo odgovornost za lastno izbiro.

Nepripravljenost, da se zavzame določeno stališče do obeh strani v spopadu, lahko temelji na nezadostni obveščenosti ali na pomanjkanju interesa, pa tudi na napačni presoji lastnega interesa. V začetku prevladuje prepoznavanje dejstev, nujno potrebnih za razumevanje bistvenih razlogov za spopad. Prav zato je bila ena od prvih zahodnih ocen vojne na Hrvaškem, da gre za etnični konflikt, ki ima svoje korenine v izročilu, v nepreseženih spopadih in nepozabljenih žrtvah druge svetovne vojne. Takšna poenostavitev istoveti balkanske spopade z, npr., za evropski duh, nerazumljivimi spopadi med afriškimi plemeni. Ta teza o etničnem konfliktu kot podlagi za spopad ne razkrije bistva te vojne. Ne odgovori namreč na vprašanje: zakaj je prav zdaj izbruhnila ta vojna, če so prej Hrvatje in Srbi štiri desetletja in pol živeli drugi poleg drugih v mirnem sožitju?

Teza o etnični vojni je v največji meri proizvod velikosrbske gonje proti Hrvatim in njihovem demoniziranju, češ da so »genocidni narod«. Pustiti »genocidnemu narodu«, da upravlja samega sebe, pomeni omogočiti ponavljanje genocida. Vojna je torej po tej velikosrbski nacionalistični konstrukciji preventivna, da bi zaščitila Srbe na Hrvaškem pred obnovo ustaštva. Ta konstrukcija seveda namerano pozablja, da je bil veliko večji del hrvaškega naroda med drugo svetovno vojno na protifašistični strani in da je bil hkrati tudi del srbskega naroda v fašističnih skupinah (Nedićevi kvizlingi, ljotićevci, četniki) odgovoren za genocid nad Hrvati, Muslimani, Židi in Albanci. Prav tako ne upošteva dejstva, da ni narodov, ki bi bili kolektivno odgovorni za zločine in da odgovornost lahko bremeni samo povsem konkretne nosilce določene politike.

* Dr. Branko Caratan je profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

¹ Karl fon Clausevic, *O ratu*, Beograd, Geca Kon 1939, zv. 1, str. 290.

Tudi hrvaška stran je nehote prispevala k uveljavljanju teze o etnični vojni, s tem da se je spuščala v razprave o daljših zgodovinskih koreninah hrvaško-srbskih konfliktov, o nepremostljivih zgodovinsko-civilizacijskih razlikah, o verskih razlikah in o pravoslavju, ki trajno oznamenjuje srbsko politiko, o njeni bizantinski stalnici. Vsa ta dejstva govore o določenem zgodovinskem ozadju, vendar pa ne pojasnjujejo narave sedanje vojne. Vojna se ne bojuje zaradi zgodovine, marveč zaradi interesov, ki so danes aktualni – in samo ti so lahko vzrok za sedanjo vojno.

Za tistega, ki tega ne razume, pomeni izbruh vojne na Hrvaškem presenečenje, ne pa logične posledice aktualne politike Srbije in vojaškega establišmenta. Zato je vojna tiste, ki pojmujejo zgodovino kot golo nadaljevanje brez sprememb, zatekla nepripravljene.

Tako moremo ugotoviti, da še vedno manjkajo oziroma niso dostopna mednarodni javnosti nekatera temeljna dejstva, nujna za razumevanje vojne na Hrvaškem. Namesto dejstev se, žal, pogosto ponujajo ideologizirani razlogi. Zahodna javnost pa praviloma terja zgolj dejstva – nič več in tudi nič manj od tega.

Tezi o etnični vojni nasprotuje tudi dejstvo, da je že pred vojno proti Hrvaški začela zvezna armada vojno proti Sloveniji. S kasnejšo analizo bi se zelo lahko dokazalo, da je zvezna armada tudi tedaj delovala v funkciji politike Srbije in da je bil tudi njen umik iz Slovenije v skladu s to isto politiko. Med srbskim in slovenskim narodom ni bilo nikoli v zgodovini vojaških spopadov. Tudi danes prihaja do spopadov zgolj med srbsko državo in državo Slovenijo. Teza o etnični naravi vojne na Hrvaškem je zelo vprašljiva tudi zaradi dejstva, da je sedanja politika Srbije v bolj ali manj odkritem spopadu tudi z Bosno in Hercegovino, z Makedonijo, z Albanci na Kosovu in z Madžari v Vojvodini.

Obstajajo tudi druge teze: npr., da je spopad na Hrvaškem pravzaprav državljanska vojna med zagovorniki nove demokracije in zagovorniki stare komunistične ureditve. Res je zvezna armada v svojih političnih dokumentih zagovarjala obnovo in ohranjanje nedavnega vladajočega socialističnega modela družbe, v Srbiji pa je na oblasti stranka, ki sama sebe imenuje socialistična. Vendar pa ti dve dejstvi nista bistveni, ker je po neuspelem poskusu obnove recentralizirane federacije cilj vojne – za armado in za Srbijo – zgolj osvajanje hrvaških ozemelj. V tem osvajanju nastopa zvezna armada v funkciji srbske politike, ideološke prvine kot razlog za vojno pa so tako za Srbijo kot za armado postale popolnoma obrobne. Kot dokaz za to lahko navedemo, da bivša socialistična zvezna vojska odstranjuje s svojih uniform komunistične oznake in se bori skupaj s paravojaškimi formacijami, ki si odkrito nadevajo četniške simbole in katerih ideološka usmeritev je povsem nasprotna novokomunističnim izhodiščem političnim izhodiščem armade. Z zgodovinsko retrospektivo bi se dalo dokazati, da je bilo politično vodstvo Srbije pripravljeno sprejeti katero koli politično usmeritev, ki bi mu zagotovila, da bo ostalo na oblasti in uresničevalo hegemonistično politiko. V začetku so se zavzemali za rešitev ZKJ, dokler so upali, da bodo sposobni prevzeti nadzor nad zveznimi organi partije in da bo ta, če izkoristi položaj, mogla prevzeti oblast nad federacijo, ki bi jo potem z recentralizacijo preuredili v de facto unitarno državo (moderno federacijo). Ko jim to ni uspelo, so komunistično organizacijo Srbije preimenovali v Socialistično stranko. Na koncu so opustili boj za federacijo v stari obliki in prešli v odkrito vojno za ozemeljsko razširitev Srbije – za zdaj na račun Hrvaške – in kot socialistična stranka brez slabe vesti mirno sodelovali s skrajno desnico, s četniškimi vojvodi in italijanskimi neofašisti (misini). Čim dlje traja vojna, toliko manj se omenjajo ideološki problemi in vse bolj prihaja v ospredje

glavni cilj vojne. Ta cilj je za vladajočo stranko v Srbiji v tem, da bi se z uresničitvi-
jo osvajalnega programa obdržala na oblasti. Naivno pa je misliti, da nihče na
svetu ne bo zvedel, da je v vzhodni Slavoniji med prebivalstvom manj kot 20%
Srbov. Nazadnje gredo celo tako daleč, da si za Črno goro prilaščajo Dubrovnik,
kjer Srbov praktično ni (samo 6%), češ da pomeni problem hrvaško ozemlje,
s katerega je mogoče nadzorovati vhod v zaliv Boke Kotorske; to pa bi lahko
oviralo »strateške cilje« srbsko-črnogorsko-jugoslovanske mornarice na južnem
Jadrano. To je torej značilno hegemonistično pojasnjevanje, s katerim se sedanja
osvajanja opravičujejo z bodočimi vojnimi operacijami pomorske sile Črne gore.
Da bi razrešili problem Boke Kotorske, si poskušajo prisvojiti na zahodu Dubrov-
nik in vso obalo do izliva Neretve. Ta načrt vključuje tudi vzhodno Hercegovino,
ki se jo že vnaprej razglaša za zahodno Črno goro.

Tako torej odstopajo najprej od ideoloških razlogov, nato pa pozabljajo tudi na
zaščito Srbov na Hrvaškem. Cilj vojne vse bolj odkrito postaja samo ozemeljsko
osvajanje in zato se prav lahko zgodi, da se spremenijo tudi ozemeljske preference
imperialistične politike Srbije. Hrvaška ozemlja s hrvaško večino prebivalcev in
z neprimerno večjo gospodarsko močjo so veliko bolj zaželena kot nerazvita
področja nekdanje Vojne krajine. Tako je mogoče pričakovati, da bodo kljub
priseganju prepustili SAO Krajino njeni usodi, namesto nje pa posegli po Vzhodni
Slavoniji in Južni Dalmaciji. O tem že zdaj pričata vse večje zbiranje čet bivše
zvezne armade in njena aktivnost prav na teh območjih.

Tako se je torej, kljub temu da je bila v začetku tudi konfrontacija, ki je bila
delno tudi ideološka, vse končalo pri tistim, kar je bil od prvega trenutka pravi cilj
politike Srbije, ki »ni v vojni« – to pa je osvajanje ozemlja. Z osvojenimi ozemlji
želi Miloševićeva skupina legitimirati svojo oblast. Ker ni sposobna, da bi svojemu
narodu ponudila gospodarsko uspešnost in demokracijo, ga je pahnila v vojno
agresijo: »Ako ne umemo da radimo, znamo da se bijemo...«

2. Popolnoma zgrešena je teza, da je razpad večnacionalnih postkomunističnih
držav posledica delovanja nacionalnih in nacionalističnih gibanj. Ta teza namreč
vključuje sporočilo: te države bi se mogle rešiti, ko ne bi bilo nacionalistov in
njihovih prizadevanj, da se stare federacije razbijejo. Zagovorniki te teze si ne
postavljajo vprašanja, ali so te države le po naključju razpadle, ali pa so na poti
razpada prav vse takšne federacije – in ali stoddostno povprečje razpada ne daje
že samo po sebi odgovor s povsem drugačno tezo. Odgovor na to vprašanje bi
lahko pokazal, da so bili poskusi, da se obdržijo skupaj postkomunistične federaci-
je, že vnaprej obsojeni na neuspeh in da je prizadevanje v tej meri pričalo
o pomanjkanju zgodovinske zavesti in o nezmožnosti za razmislek, da je bil ne
glede na prejšnje sredobežne sile v teh federacijah ustvarjen povsem nov položaj,
v katerem se začenjajo kazati interesi v povsem drugačnem razporedu. Nevzdrž-
nost teze o nacionalističnih gibanjih kot temeljnem razlogu za razpad postkomuni-
stičnih federacij se lahko tudi izkustveno dokaže. V večini republik Sovjetske
zveze nacionalna gibanja niso odločilno vplivala na razpad federacije. V največji,
Rusiji, je ostalo nacionalistično gibanje popolnoma obrobno, dogodka pa je
usmerjal Jelcin, ki mu nihče ne more očitati, da je nacionalist.

Popolnoma logično je pričakovati, da se bodo za obstoj večnacionalnih federa-
cij v Jugoslaviji in v Sovjetski zvezi zavzemali tudi politični subjekti, katerih poli-
tični in gospodarski obstoj je bistveno odvisen od dejavnosti zvezne države in
njenih centralnih institucij. Med te spadajo zvezni organi oblasti s centralno biro-
kracijo, organi prisile, katerih temeljni vzvodi so osredotočeni na vrhu zvezne
države, armada kot centralizirana zvezna institucija in nerazvite federalne enote,

ki so gospodarsko odvisne od prerazporeditve sredstev, zbranih v centru. Glede na takšno razporeditev političnih moči centralizma ni bilo težko dognati, da sta bili armada v Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji na strani zagovornikov federacije in da so tako politiko podpirale tudi manj razvite republike, poleg Srbije in Črne gore tudi Bosna in Hercegovina ter Makedonija, dokler ju ni srbski hegemonizem močnejše ogrozil kot pa njuna gospodarska nestabilnost.² V Sovjetski zvezi je imela federacija največjo oporo v nerazvitih muslimanskih republikah. Na strani centralizma je delovala tudi inercija komunistične ideologije – in to spet bolj v nerazvitih republikah, ker je bil tam dogmatizem vedno močnejši. V začetku, davno nekoč, v času internacional, so imeli tako funkcijo koncepcija svetovne revolucije, potem ideja o zvezi sovjetskih republik kot globalni skupnosti, zatem pa enotno komunistično gibanje in svetovni sistem socialističnih držav s sedežem v Moskvi. Ista integralistična ideja se je ohranila tudi v komunističnih federacijah kot nadzor nad ozemljem zveznih držav s pomočjo instrumenta tako imenovanega demokratičnega centralizma edine legalne vladajoče partije.

Boj za ohranitev federacije je bil nazadnje pravzaprav prizadevanje, da se na oblasti obdrži partija, ki monopolizira oblast. Padec centralizma so komunistični konservativci dojemali kot nevarno razpršitev oblasti, ki bo z decentralizacijo in republiškim policentrizmom nepovratno ušla njihovemu nadzoru. To je razlog, zakaj je bila v komunistični ureditvi politika močne roke vedno povezana z zavzemanjem za centralizem. To je tudi razlog, zakaj so pred nekaj desetletji sovjetski neostalinisti menili, da je ideja policentrizma, ki jo je razvil voditelj italijanske KP Palmiro Togliatti, nevarna za komunistično gibanje. V enakem smislu so komunisti konservativci v Jugoslaviji menili, da je zvezna ustava iz leta 1974 nesprejemljiva zaradi svojih decentralizacijskih konfederalnih prvin. Na enak način so tudi poleti 1991. leta neostalinistični pučisti v Moskvi ocenili, da je podpisovanje pogodbe o zvezi suverenih republik, s katero naj bi se velik del oblasti prenesel na republike, do takšne mere nevarno, da je bil v interesu monopola oblasti stare politične elite nujen celo državni udar.

Malokdo je pravočasno opazil, da je bil centralizem najmočnejši in zadnji vzvod oblasti komunistične partijske elite in da je to osrednja točka in – če se zanemarijo skrajnostne in obrobne skupine – tista črta temeljnega političnega ločevanja med komunističnimi konservativci na eni strani in raznovrstnimi težnjami, ki zagovarjajo demokracijo, na drugi strani.

Stare zvezne države – Sovjetska zveza, Jugoslavija, pa verjetno tudi Češko-Slovaška – v postkomunističnih družbah niso več mogoče. Ne zato, ker jim ne gre na roko slučajen splet okoliščin, temveč niso mogoče zato, ker pretežna večina državljanov, ki so seveda njihov konstitutivni in odločujoči dejavnik, tovrstnim zvezam nasprotuje. Res je, da so nekateri prepričani, da so zvezne države a priori boljša rešitev v skladu z načelom »veliko je dobro«. Ta teza pa je prav tako slabo argumentirana kot apriorna trditev, da je v vsakem primeru ne glede na čas in okoliščine samo »majhno dobro«. V obeh primerih gre za močno poudarjen aprioristični dogmatizem, ki sploh ne poskuša svoje teze argumentirati in dokazati v konkretnem zgodovinskem položaju. Pri tem se

² Ta dilema glede slabše razvitih nesrbskih republik je bila kot njihova značilnost razvidna že v razpravah šestdesetih let. (Prim. Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1987*, London, C. Hurst in drugi – for the Royal Institute of International Affairs 1977, str. 135–136).

seveda pozablja, da so državne celote zgodovinsko upravičene samo tedaj, če je za njihov obstoj dovolj močan interes. Drugič pa se namenoma spregleduje, da interesi niso nespremenljivi. Zato je teza, da je Jugoslavija potrebna, hkrati pa da ni mogoča, popolnoma zgrešena.

Jugoslavija danes ni mogoča predvsem zato, ker ni potrebna. Ko bi bila potrebna, bi bila vsaj mogoča. Jugoslavije niso razbila nacionalistična ali nacionalna gibanja. Ta so lahko samo pospešila ali spremenila v dramo tisto, kar je bilo zgodovinsko neizbežno. V tem pogledu vsekakor pripada največja zasluga za razbijanje Jugoslavije Miloševićevi politiki in vsem tistim, ki so želeli na vsak način Jugoslavijo kot centralistično državo, enakopravnost pa so zavračali v imenu kvazi učinkovitosti.

Velikosrbski hegemonizem na eni strani in gibanje za nacionalno samoodločbo na drugi strani ne bi mogla povzročiti razpada Jugoslavije, če se zgodovina ne bi tudi sama obrnila v to smer. Ta gibanja sicer domnevajo, da je vse to, kar se je zgodilo z Jugoslavijo, samo uresničitev in potrditev njihovega programa. V resnici pa s svojim delovanjem niso bistveno preokrenila zgodovine, temveč so zgodovinska dogajanja sama pripravljala utrditev nacionalnih avtonomnosti in samobitnosti.

Tak trend je bilo mogoče opaziti v vseh delnih reformah v večnacionalnih socialističnih državah že tudi prej. Takšen razvoj je bil presenečenje samo za tiste, ki niso znanstveno spremljali sprememb, do kakršnih je prihajalo v Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi. Demokratizacija je vedno prinašala s seboj tudi decentralizacijo in krepitev položaja federalnih republik ali krepitev federalnih sestavin na račun unitarnih. Destalinizacijo Hruščova sta npr. spremljala gospodarska decentralizacija in prenehanje stalinističnega preganjanja »nacionalistov« po republikah. Ni slučajno, da je praška pomlad okrepila federalne sestavine v Češkoslovaški. Ta trend se je po »žametni revoluciji« še poglobil – vse do možne razdružitve zvezne države, ko ji je bilo spremenjeno ime v Češko in Slovaško, da bi se pokazalo, da gre za dve enakopravni državni celoti. Gorbačov je že na začetku perestrojke napovedal krepitev pravic republik in relativno avtonomijo republiških organizacij KP SZ.

Demokratizacija v Jugoslaviji je imela po padcu Rankovića (1966) enake posledice, le še bolj izrazite. Na ravni države sta bili izvedeni decentralizacija in krepitev pravic republik – vse do teze o izvorni suverenosti republik in izvedeni suverenosti federacije. Ustavni amandmaji 1971. in Ustava iz 1974. leta so okrepili federalne sestavine države nasproti centralizmu s tem, da so vnesli v ustavno strukturo prvine konfederalizma. V partiji je bil demokratični centralizem na zvezni ravni postavljen pod vprašaj leta 1969, ko so republiške organizacije dobile določeno avtonomijo, zvezni organi ZKJ pa federalno-konfederalno strukturo. V prid tej naši tezi o avtonomnosti zgodovinskega procesa, v katerem je demokratizacijo v večnacionalnih komunističnih državah spremljala krepitev nacionalnih avtonomij, govori tudi dejstvo, da so ta proces po letu 1971 vodile prav tiste politične sile, ki so same zase trdile, da so se postavile proti nacionalnim gibanjem na Hrvaškem in drugje. Zaključek tega procesa je Ustava iz leta 1974.

Zdaj so izginile povezovalne prvine večnacionalnih postkomunističnih držav. Na sovjetskem prostoru ni več politične sile, ki je v zadnjih stopetdesetih letih izvajala imperialistična osvajanja in širila meje Rusije ter kasneje Sovjetske zveze s tem, da je vključevala v državo ozemlja drugih narodov. Zadnje takšno osvajanje je speljal Stalin ob koncu druge svetovne vojne. Kar pa zadeva bivšo Jugoslavijo, lahko rečemo, da narodi, ki so jo sestavljali, niso več ogroženi od zunanjega

sovražnika. Bivše sovražne države celo pošiljajo pomoč, osvajati pa skušajo države, ki so bile še do včeraj v sestavi skupne federacije. Ni več centraliziranega planskega gospodarstva, na politični ravni pa ni več partije, ki je monopolizirala oblast, in njenega temeljnega organizacijskega načela demokratičnega centralizma.³ Velikost trga zaenkrat ne more biti posebna prednost, kajti v deželah socialističnega etatizma prav tržno gospodarstvo ni delovalo – zavrto z državnim urejanjem in z iracionalnim delovanjem državne lastnine. Tam, kjer ni pravega trga, tudi večji možni prostor za njegovo širjenje ne more biti prednost. V socialističnih državah komandne ekonomije niso delovale – ne glede na njegovo velikost. Še več. Lahko bi rekli, da so velike države zaradi svojega ogromnega birokratskega aparata izrazito izstopale v pogledu iracionalnosti svojih gospodarstev. Tu naj opozorimo, da so prvi koraki, s katerimi se je uvajalo tržno gospodarstvo, krepili procese razpadanja, ker so z vnašanjem tekmovalnosti v dotlej mirna distributivna gospodarstva pokazali, da gre za federalne enote na različnih stopnjah razvoja in z neenakimi sposobnostmi za ekonomsko tekmo.⁴ Različna stopnja razvoja je pomenila hkrati tudi različen izhodiščni položaj v tržni tekmovalnosti in zato tudi različno odzivanje na tržne reforme, ki so se uvajale. Pozneje je ta različni ekonomski interes neizbežno povzročal tudi politične razlike in nazadnje bistveno prispeval h krepitvi sredobežnih teženj. Že tudi prej je uvajanje ekonomskih računov, brez česar ni tržnega poslovanja, vodilo k nadzoru finančne rentabilnosti – in to ne le na ravni tovarne. Tako so bile tudi že v bivši Jugoslaviji razglašene t. i. nacionalne ekonomije, ki so v razmerju do federacije delovale kot tiha, a nezauzstavljiva razkrojevalna sila. Zato ni slučajno, da je teorija, ki je zastopala unitaristična in druga projugoslovanska stališča, obsodila nacionalne ekonomije kot nacionalistično koncepcijo. Namesto tega so ponudili t. i. moderno federacijo, ki naj bi s prenosom ekonomskega urejanja na zvezno raven onemogočila ekonomsko avtonomijo republik. V takšnem okviru enotnega jugoslovanskega trga je ostal še nadalje nerešen problem uveljavljanja tržne ekonomije: razlike v razvitosti so se pokazale za nepremagljive. Pritisk nerazvitih je zahteval administrativno prerazdeljevanje iz centra, kar je hkrati krepilo etatizem in centralizem ter zaustavljalo demokratične in tržne reforme.⁵ Problem je bil toliko težji, kolikor je bil razpon razlik med republikami in pokrajinami SFRJ večji kot pa v evropskih integracijah (ES ali EFTA). To je razlog, zaradi katerega so se različni pogledi na ekonomske reforme nujno spreminjali v politične razlike. Kadar so lastni interes – kot v primeru Srbije – poskušali uveljaviti s silo, je bil odkrit spopad že vnaprej pričakovan.

Skratka, dezintegracija je bila logična posledica razpada starega sistema, posebno pa se je okrepila z uvajanjem reform. Ob demokratizaciji, decentralizaciji

³ Centralizem partije je bil tako močan, da je pravo vprašanje, ali so federacije, ki so jim vladale komunistične partije, sploh bile federacije, ker se vse pomembne odločitve niso sprejemale v institucijah zvezne države, temveč v najvišjih organih partije (v politbiroju). Zato Friedrich v svoji znani knjigi o federalizmu poudarja, da je stopnja resničnega federalizma v takih državah odvisna od tega, v kolikšni meri se partija sama omejuje v uporabi svoje centralizirane oblasti (Karl J. Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*, NY Washington, London, Frederick A. Praeger, Publishers 1968, str. 168). V tem pogledu je Jugoslavija po ustavnih reformah v sedemdesetih letih prakticirala izrazito mehkejšo varianto praktične partijske politične premoči. Gorbačov je v primerjavi s tem takoj po prihodu na oblast ugotovil, da Sovjetska zveza pravzaprav v resnici ni bila federalna država.

⁴ Rusinow prav tako opozarja, da tržno tekmovanje »samo povečuje regionalno polarizacijo ekonomije«. Pri tem se sklicuje na raziskovanje ekonomskega geografa F. E. I. Hamiltona in na njegovo knjigo *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*, London 1968 (prim. Rusinow, op. cit. na str. 132).

⁵ O primerjavih razvrščanja na pristaše centralizma in decentralizacije oziroma nasprotnikov in zagovornikov trga glej pri Rusinowu str. 124.

in trgu z identifikacijo posameznih interesov – tega procesa ni bilo mogoče več zaustaviti. Razen tega je pri bolj razvitih raslo prepričanje, da se bodo v Evropo lažje in hitreje vključili individualno, ne da bi čakali, da se za nove odnose usposobijo tudi manj razviti. Sicer pa se je po še dokaj svežih izkušnjah, evropskih in svetovnih, pokazalo, da razviti lahko »potegnejo« za seboj tudi razvoj nerazvitih. Tako imenovana kitajska različica, ki jo je v sporu s Hruščovom zagovarjal Mao Zedong, po kateri morajo razviti počakati nerazvite in do izenačitve samo pomagati slabše razvitim, ni ekonomsko racionalna. V jugoslovanskem primeru ekonomski spopad ni bil v tolikšni meri zaznaven v svetovni javnosti, vendar ni bil zato nič manj zaostren. Eni so zagovarjali hitrejšo in globlje ekonomske reforme, drugi pa so želeli te procese upočasniti in ublažiti. Glavno sredstvo blaženja reform pa naj bi bilo politično posredovanje zvezne države.

Po vsem tem sodeč bi bila dezintegracija socialističnih federacij neizbežna tudi brez odkritega spopada. Tudi brez vojne bi se zveze med bivšimi članicami zveznih držav mogle ohraniti le na ravni nekakšnega Commonwealtha, o čemer priča tudi sovjetski primer s Skupnostjo neodvisnih držav. Z vojno to ni bilo mogoče. V tem je haaški predlog neracionalen, ker ni izvedljiv. Tako kot ni bila izvedljiva npr. politična zveza med Nemčijo in Britanijo 1944. leta. Tudi kasneje, po vojni, ni mogoča takojšnja ekonomska in politična zveza med stranema v spopadu. Prvi korak more in mora biti samo normalizacija odnosov, vzpostavljanje diplomatskih in vseh drugih stikov, kakršni obstajajo med dvema neodvisnima državama, vse drugo pride šele potem. Ne glede na to, da bi se težko uresničile neke močnejše ekonomske zveze (carinska unija, skupni ali enotni trg), ker je Jugoslavija začela razpadati prav zato, ker na tem področju ni bilo mogoče najti skupnega jezika.

Res je, da se Zahod integrira, Vzhod pa dezintegrira. Toda integracija Zahoda je rezultat interesov uspešnih ekonomij, ki iščejo širjenje tržnih vezi in svobodnih političnih odločitev, od katerih se lahko tudi odstopi. Dezintegracija Vzhoda pa je posledica dolgoletnega delovanja sistema, v katerem je voluntarizem uničil ekonomsko racionalnost, integracije pa ne podpirajo demokratične odločitve, temveč so mu bile vsiljene. Zato je bil na Vzhodu beg v neodvisnost logičen, prav tako tudi zavračanje starih oblik integracij: ekonomskih in političnih skupnosti s sovjetsko prevlado in dotedanjih federacij. V prid naši tezi govori dejstvo, da nekdanji politični Vzhod sprejema integracije na novi podlagi – vsi želijo v Evropo, v Evropsko skupnost (Evropa zdaj). Zavrača se torej samo iracionalna oblika integracij, izbira pa racionalna. Teza, da se ni treba spraševati po obliki integracije in da je integracija, kakršna koli že je, sama po sebi prednost, je samo prozorno zagovarjanje starih, izrabljenih federacij, kakršnih ne le Hrvati in Slovenci, temveč skoraj nihče več noče na prostoru bivših federacij (Sovjetske zveze, SFRJ, verjetno tudi Češko-Slovaške). Podobno nalogo ima tudi teza, da so federacije potrebne, ker bodo republike zaradi soseščine in starih zvez tudi naprej prisiljene, da med seboj trgujejo. Kot da se tu pozablja, da je že zdavnaj minil čas, ko se je trgovina zaustavljala na mejah.

V politiki so samo interesi večni. Dovolj močnega interesa za stare federacije, ustanovljene v komunističnem razdobju, očitno ni več. Mnogi niso doumeli, da ni v krizi le jugoslovanska ali sovjetska federacija, v krizi je sama ideja večnacionalnih držav v postkomunističnih družbah. Ko sta Washington in del Evrope branila integriteto starih federacij, v začetku nista dojela, da skušata zaustaviti krizo, ki je pravzaprav neozdravljiva. To stališče je bilo ahistorično, politika, zasnovana na njem, pa ni mogla dati pozitivnih rezultatov.

3. Analiza možnosti za mir predpostavlja jasno prepoznavanje interesov ne le tistih subjektov, ki so neposredno vključeni v vojno, temveč tudi vseh tistih, ki so vanjo posredno vpleteni. Zaradi spremenjenih odnosov v globalnih okvirih, ko je zaradi sprememb v Sovjetski zvezi in v Vzhodni Evropi ostala na prizorišču samo ena supersila in nedvoumna prevlada Zahoda, je možno pozornost v bistvenem osredotočiti na obnašanje ameriške in evropske politike do vojne na Hrvaškem. V začetku je bilo za to politiko značilno nerazumevanje tega, kar se je v resnici dogajalo na jugoslovanskem prostoru. Agresivnost politike Slobodana Miloševića pa je hitro pripomogla, da je postal Zahodu položaj razviden.

Politika Zahoda, še posebej Washingtona, do Hrvaške in Slovenije je bila dolgo časa zakoličena s prizadevanji, da se podprejo demokratične in tržne reforme predvsem v Sovjetski zvezi, pa tudi v Jugoslaviji. Zato so z vsemi silami podpirali Gorbačova v Moskvi. Ker je Gorbačov kot zvezni predsednik brez zvezne države izgubljal svojo vlogo, je bila njihova implikacija jasna: treba je ohraniti integriteto Sovjetske zveze. To tezo je potrjevala tudi povsem pravilna presoja, da bo krepitev avtonomnega položaja sovjetskih republik okrepila pritisk konservativcev in armade na Gorbačova z obtožbo, da razbija državo, in z jasno grožnjo, da ga bodo zrušili. Tudi Anteja Markovića so podpirali po enaki formuli. In še bolj so podpirali celovitost Jugoslavije, ker je bilo tudi to v funkciji reševanja Gorbačova v Moskvi. Dezintegracija Jugoslavije bi lahko vplivala tudi kot slab primer na krepitev sredobežnih teženj v Sovjetski zvezi. Takšna politika Washingtona in Evropske skupnosti je imela tri šibke točke. Prvič, tako v Sovjetski zvezi kot tudi v Jugoslaviji so federacijo najbolj zavzeto branile ortodoksne komunistične sile, nosilci demokratičnih in tržnih reform pa so bili praviloma za decentralizacijo – v razponu od ohlapne federacije in konfederacije pa vse do popolne samostojnosti republik. Tako se je zgodilo, da je Zahod v težnji, da bi podprl reformatorja Gorbačova in Markovića, vneto zagovarjal federacije in branil njihovo celovitost; s tem pa je hkrati krepil odločujoč položaj nasprotnikov reform, osredotočen prav na obrambo centralizma. Zato so npr. baltiškimi republikam, s katerimi Washington ni nikoli formalno pretrgal diplomatskih odnosov in nikoli ni priznal rezultatov njihove okupacije, poslali sporočilo, naj počakajo s svojimi prizadevanji za neodvisnost, čeprav so proti njim iz Moskve uporabili tudi povsem jasne kazenske ukrepe. Drugič, Zahod dolgo ni spoznal, da teče proces neustavljivo v smeri dezintegracije in ukinjanja bivših socialističnih federacij ter da bodo njihovi favoriti zelo hitro ostali brez svojih zveznih držav, na čelu katerih so. Kot se ve, se je prav to tudi zgodilo. In tretjič, niso se hoteli sprijazniti z dejstvom, da se reformatorji, ki korenito prekinjajo s starim sistemom, vse bolj zbirajo po republikah, ker so postale zvezne države zaradi koncentracije konservativcev in ogromne birokracije v svojih centrih nesposobne, da bi uresničile bistvene spremembe.

Zahod je dolgo časa kazal strah, da bodo izbruhnili nacionalni spopadi, ki jih ne bo mogoče nadzorovati. Zato je tudi ta strah pomenil dodatno skrb za to, da se obdržijo federalne države. Pa tudi ta prvina zahodne politike je bila ranljiva. Nacionalnim spopadom se je mogoče izogniti samo z njihovim razreševanjem, ne pa z nasilnim potiskanjem v Prokrustovo posteljo zveznih držav. Takšno potiskanje samo odlaga izbruh nacionalnih nezadovoljstev, pri tem pa tako kot v fiziki povečuje njihovo moč. Ne smemo pozabiti, da so narodi – in to vsi brez razlike – v zveznih ustanovah videli emanacijo sistema, iz katerega so želeli pobegniti.

V primeru Sovjetske zveze je bil Zahod posebno prestrašen zaradi možnosti, da bi se morebitna mednacionalna vojna sprevrgla v jedrsko. Ker je bilo jedrsko orožje postavljeno v vseh republikah sovjetske federacije, bi lahko možnost

nenadzorovanega razpada federacije vodila v splošno katastrofo. Ne gre le za strateške rakete ali za rakete srednjega dosega, temveč tudi za drugo taktično orožje, ki poleg raket vključuje tudi jedrske letalske bombe in topniške granate. Razpad, ki bi ga spremljala usihanja avtoritete in kaos, bi lahko pripeljal do položaja, v katerem bi slabša stran morala poseči po jedrskem orožju, to pa bi se lahko zgodilo tudi slučajno ali zaradi malomarnosti. Jedrsko orožje bi lahko prišlo tudi v prodajo na črnem trgu. Nekateri od sovjetskih jedrskih znanstvenikov, katerih mesečna plača 400 rubljev v trdni valuti znaša samo 4 dolarje, bi lahko ponudili svoje storitve agresivnim diktatorjem širom po svetu. Iz vseh teh razlogov so ZDA in druge zahodne sile želele, da se nadzor nad jedrskim orožjem obdrži na enem mestu. Zato je Zahod želel ohraniti federacijo.

Obstajal je tudi neprikrit strah, da bodo na Vzhodu komunistične režime zamenjale avtoritarne diktature, zrasle iz nacionalnih gibanj. Da bi se to onemogočilo, so želeli ohraniti federacije kot sredstvo nadzora. Ta izbira pa je spet sama s seboj v nasprotju. Nasilno ohranjanje federacij, ki so zgodovinsko odpisane, ne umirja nacionalnih konfliktov, nasprotno, še spodbuja jih in podžiga politične skrajnosti. In drugič, glavni nasprotniki demokracije v takih državah so prav zagovorniki centralizma in neokomunističnih rešitev. To vse seveda še ne pomeni, da nedemokraciji ni mogoče najti tudi na drugi strani. Težko bi tudi zagovarjali podobno tezo, da bodo namreč nove majhne države, ki nastajajo iz razpadlih federacij, zaradi relativno večjih dajatev za obrambo nujno drsele v militarizem, nedemokracijo in totalitarizem. Zgodovina dokazuje, da je veliko več takih primerov med velikimi in večnacionalnimi državami (Hitlerjeva Nemčija, Sovjetska zveza do Gorbačova, Kitajska). Medtem ko največje aglomeracije prebivalstva in narodov kažejo takšne značilnosti, pa so nekatere druge majhne države primeri demokratičnosti in nemilitarnosti (Švica, Švedska).

Obstajal je tudi strah, da bo razpad postkomunističnih federacij okrepil tudi nacionalna gibanja v Zahodni Evropi. Vendar se je pokazalo, da je ta vpliv nepomemben, ker federacije na Zahodu razpadajo iz povsem drugačnih razlogov. V Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji so usahnili glavni kohezivni elementi, kar je ob splošni krizi, ekonomski neučinkovitosti, omejevanju demokracije in državljanških pravic spodbujalo razpad zveznih držav. Vsega tega na Zahodu v glavnem ni; problemi Severne Irske, Baskije, Korzike ipd. so umeščeni v popolnoma drugačne politične okoliščine.

Ko gre za odnos Zahoda do Hrvaške, ne smemo podcenjevati tudi dejstva, da posamezne države niso enobarvne politične celote, temveč dejansko pluralistične in strankarsko razdeljene družbe in da se njihovo aktivno vpletanje v vojno na Hrvaškem ali kjer koli drugje mora upravičiti pred domačim javnim mnenjem. Brez zadostne naklonjenosti lastne javnosti ni mogoče prevzemati odgovornosti za zunanje-politične pobude. Pridobivanje te javnosti je v marsičem odvisno od obnašanja hrvaške politike. Ošabnost, nesposobnost, da se z Zahodom komunicira v jeziku zahodne politike, ali pa zamujanje priložnosti, da se tuja javnost opozori na odločujoča dejstva – niso tako redke napake na strani hrvaške politike. Tako npr. zamujanje priložnosti, da se opozori, da je bila Hrvaška v drugi svetovni vojni na strani protifašizma in da je bil na čelu protifašističnega boja v celotni Jugoslaviji Hrvat, gotovo ne bo prispevalo k temu, da bi si pridobili naklonjenost zahodne demokratične javnosti, ki je bila in ostaja protifašistična.

Ne smemo zanemariti tudi dejstva, da je tradicija nekaterih držav Zahoda na strani federalizma ali centralizma. Nekatere od teh držav so bile kolonialne sile ali pa so tudi same centralistično urejene (Velika Britanija, Francija, Nizozemska) in

del njihove javnosti instinktivno ne more biti na strani tistih, ki se želijo osamosvojiti. V ZDA ima še iz časov državljanske vojne federalistična ideja prednost pred konfederalizmom. Javnost teh držav šele z zamudo prihaja do spoznanja, da gre pri razpadu postkomunističnih federacij za popolnoma drugačen zgodovinski proces. Prepoznavanje tega procesa postaja bistveno za razumevanje vojne na Hrvaškem. Zato ni slučajno, da je to prvi spoznal nemški zunanji minister Hans Dietrich Genscher, ki je tudi prvi na Zahodu prepoznal Gorbačova kot radikalnega reformatorja in je prvi predlagal, da mora Zahod brez odlašanja podpreti politiko perestrojke.⁶ Pri nemški podpori Hrvaški torej ne gre za poprejšnje zveze; takih zvez pravzaprav ni bilo, ker je bila Hrvaška v drugi svetovni vojni s svojo pretežno večino na strani protifašističnih zmagovalcev. Teza o starih zvezah je zgrešena tudi zato, ker je današnja Nemčija prav demokratična replika nacistične Nemčije. Ni slučajno, da so neonacistične skupine ostale žive v glavnem na tleh nekdanje Vzhodne Nemčije, ki v primerjavi z Zahodno Nemčijo še ni dokončala svoje demokratične katarze. Nemška javnost, ki je spoznala strahote totalitarizma in posledice vojne, se je naučila tudi vrednot demokracije in se je zato samodejno odzvala na agresijo proti Hrvaški. Nemčija se je združila na podlagi pravice naroda do samoodločbe in zato te pravice tudi drugim ne more odrekati. Nazadnje pa ni treba podcenjevati tudi prisotnosti številčno močne hrvaške emigracije v Nemčiji.

V igri okrog Hrvaške gre tudi za različne interese znotraj Evropske skupnosti in njenih možnosti, da obvladuje procese na evropski celini. Podobne razlike se pojavljajo tudi okrog položajev v novem globalnem razporedu vpliva po izpadu Sovjetske zveze iz vrste velikih sil in ob pojavu združene Nemčije kot možne nove supersile. Podpora Hrvaški z ene strani postaja predmet ugovaranja z druge; šibke točke v hrvaški politiki postajajo argumenti za kritične pripombe na naslov ekonomskega velikana, ki začenja kazati samostojne politične ambicije. Pri tem se pozablja, da je diplomatska igra okrog interesnih področij lahko predmet taktičnih iger, vendar v hrvaškem primeru kot tudi v primeru drugih držav nekdanjega političnega Vzhoda ne gre samo za diplomatsko priznanje, temveč predvsem za priznanje politične stvarnosti. Samo tista politika, ki upošteva realne zgodovinske procese, je lahko dolgoročno uspešna.

4. Za analizo možnosti mirne rešitve vojne na Hrvaškem se morajo identificirati interesi obeh strani v spopadu in oceniti možnosti za njihovo uresničenje. Možnosti za mir bi bile realne samo, če se interesi zadovoljujejo v skladu z idejo zgodovinske pravice. Nepravične rešitve ne morejo pripeljati do uravnoveženega uresničenja interesov, temveč samo podaljšujejo spopad ali izzivajo še nove konflikte. Ni dvoma, da je težko priti do pravične rešitve. Čeprav obstaja nevarnost subjektivnega pristopa, se iskanje pravične rešitve lahko relativno objektivizira s pomočjo mednarodnih meril, ki so v demokratični globalni skupnosti že standardizirana.⁷

⁶ Še kot minister za zunanje zadeve Zahodne Nemčije je Genscher ugotovil, da ima Zahod interes za podporo politiki perestrojke in za krepitev sovjetskega gospodarstva. Zahodna Evropa bi po mnenju nemškega ministra lahko videla v tem priložnost za ekonomsko širjenje. Na mednarodni konferenci ob koncu 1987. leta v S. Paulu v ZDA v organizaciji Inštituta za vprašanja varnosti Vzhod-Zahod iz New Yorka je Genscher poudaril pomemben prispevek tedaj nove sovjetske politike, ki jo je začel Gorbačov, za reševanje svetovnih problemov. Genscherjeve pobude so bistveno vplivale na spremembo stališč Zahoda do Gorbačeva, kar je ustvarilo pogoje za preobrat globalne politike ter peljalo od hladne vojne k odpravljanju blokovskih napetosti, h koncu tekme v oboroževanju in jedrski grožnji (prim. poročilo o konferenci R. Vukadinovića, objavljeno v tedniku Danas dne 24. 11. 1987).

⁷ Mednarodne pogodbe in dokumenti multilateralnih konferenc so dali zgoščen pregled zgodovinske izkušnje in so pripeljali mnoge odprte in konfliktno potencialne probleme do standardiziranih odločitev, ki jih je težko enostransko

Izhod iz vojne, ki se je razvnela, se zdi neverjetno težaven. Vojna propaganda z demoniziranjem nasprotnika, vojne strahote, rušenja in človeške žrtve postajajo skoraj nepremagljiva ovira za mirno rešitev.⁸ Pa vendar, če ta dejstva priznavamo kot posebnost politike v vojni, se odločitve sprejemajo tako v vojni kot v miru predvsem na podlagi tehtanja o dobičkih in zgubah, ki jih taka odločitev prinaša. V vojni vlade niso pripravljene svoje odločitve o vstopu v boj kasneje oceniti kot napačno izbiro, ki bi jo bilo treba preklicati. Pa vendar sodi taka odločitev v isto zvrst kot tista o začetku sovražnosti. Seveda je najboljša odločitev glede vojne: ne začeti vojne. Nadaljevanje vojne je za napadalca vedno odločitev z več možnimi izgubami kot koristmi. V vojni vlade praviloma ne želijo odnehati, ker menijo, da bodo z zmago rešile problem, zaradi katerega je vojna izbruhnila, in da bo ta rešitev dokončna. Menijo, da bodo s tem zagotovile trajen mir. Takšna rešitev se jim zdi lažje izvedljiva kot pomiritev z nasprotnikom. Če je cilj vojne osvajanje ozemlja, to potem neskončno podaljšuje bojevanje. Prva in druga svetovna vojna sta bili primer takih vojn starega tipa, katerih cilj so bila imperialistična osvajanja, zato sta tako dolgo trajali. Seveda, netolerantnost na začetku pozneje zelo povečuje stroške vojne. Značilen primer te vrste je vstop Francije v alžirsko vojno; nekaj dni po začetku vstaje v Alžiriji je François Mitterrand, tedanji francoski minister za notranje zadeve, glede predloga, da se je treba pogajati, odvrnil, da je v primeru vstaje v Alžiriji »vojna edino pogajanje«. Sedem let in pol kasneje je De Gaulle priznal alžirsko neodvisnost in ozemeljske koncesije v korist Alžiriji.⁹

Mogoče je protislovno, vendar se največ površnih ocen o vojni nanaša na Srbijo. Vzroka razširjanja velikosrbskega nacionalizma se išče bodisi v daljni preteklosti, s tem da se pojasnjuje nepretrganost srbskega nacionalizma z njegovo skoraj genetsko zakrknjenostjo – ali pa se vzroki omejujejo samo na neposredno sodobnost in povezujejo z Miloševićem. Prva razlaga, razen nesprijemljive teze o genetski pogojenosti katere koli politike, ne odgovarja na vprašanje: zakaj je do prenapetega srbskega nacionalizma prišlo prav zdaj? Druga razlaga ne upošteva dejstva, da je tudi sam Milošević posledica krepitve srbskega nacionalizma, do katerega je prišlo neposredno po njegovem prihodu na čelo Srbije.

V bistvu je ključni element v ekonomiji in v dejstvu, da je bila Srbija ekonomsko šibka, politično pa močna republika bivše SFRJ. Glavno gibalno sedanjega velikosrbskega gibanja lahko iščemo v težavah relativno manj razvite republike, da se prilagodi tržnim reformam. Že od začetka šestdesetih let, zlasti pa z reformo 1965. leta, je večji del srbske ekonomije zaznaval svoj nižji izhodiščni položaj kot oviro v tržni konkurenci ter kot zaostajanje in nestabilnost – v primerjavi z gotovostjo administrativne ekonomije. Iz tega je zrasel pritisk, da se za Srbijo izbori rešitev v centralizaciji in v počasnejšem tempu sprememb. Politični izraz teh prizadevanj je bil poosebljen v Rankoviću, ki je prišel v tem času v spor s Titom.¹⁰ Po

ignorirati. Med takšne rešitve spadajo npr. stališče do nesprijemljivosti spreminjanja meja s silo, o institucionalni zaščiti narodnih manjšin, državljanjskih in človekovih pravic, o pravicah narodov do samoodločbe, o arbitraži kot načinu iskanja izhoda iz spopada interesov itd.

⁸ F. C. Ikle v svoji knjigi z značilnim naslovom Vsaka vojna se mora končati, opozarja, da morejo v miru narodi živeti tudi ob odprtih konfliktih, da pa v vojni taka tolerančnost naenkrat izgine. V vojni začnejo vlade veliko bolj strogo definirati svoje zahteve, kot pa bi glede istih vprašanj ravnale v miru. Ikle navaja primer politike britanske vlade proti Nemčiji v tridesetih letih. Neville Chamberlain je postal znan po svoji politiki popuščanja proti Hitlerju, toda po izbruhu vojne in po nemški zmagi nad Poljsko ni želel več nobenih pogajanj s Hitlerjem in vse njegove ponudbe so bile odbite (F. C. Ikle, *Every War Must End*, NY, London, Columbia University Press 1971, str. 9–10).

⁹ Prim. Ikle, op. cit. str. 12.

¹⁰ Rusinow v svoji izredni analizi gospodarskega konteksta političnih in posebej nacionalnih spopadov v Jugoslaviji utemeljuje tezo o gospodarski podstati sedanje srbske politike. V začetku šestdesetih let se je – v primerjavi s hrvaškimi in

Rankovićevem padcu (1966. leta) se je isti problem obnovil 1968. leta. Temeljne parole beograjskih študentov so bile zahteve, da se onemogoči naraščanje socialnih razlik in brezposelnosti, torej zahteve, ki so bile naperjene proti neizbežnim posledicam tržnega gospodarstva. Z doktrinarno levega položaja pa se je trg razglašal kot kapitalistični odklon. Z izjemo razdobja srbskih liberalov (Marko Nikezić, Latinka Perović, 1968–1972) ostajajo pripombe te vrste glede tržne ekonomije stalnica srbske politike.¹¹

Preseneča, da je ostalo neopaženo, da je Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti (1986. leta), če zanemarimo posplošene formulacije, uglašen izrazito protitržno. Memorandum pravi, da je razdobje 1953–66, ko prevladuje skoraj nedotaknjen ekonomski etatizem, »obdobje uspešnega razvoja«. »Fatalni prelom« je bil reforma 1965, s katero so bile dane prednosti individualnim pred skupnimi interesi. Z ukinitvijo planiranja so izginile »koordinirajoče funkcije federacije«, krepitev trga pa je prinesla prednost najbolj razvitim republikam in utrdila njihovo prevlado. Srbijo bremeni povečanje socialnih razlik in nezaposlenost, ki je večja kot v drugih republikah. Pisci Memoranduma ocenjujejo tržno reformo 1965. leta v celoti kot negativen strateški obrat, s katerim je demokratizacijo zamenjal projekt ekonomske liberalizacije.¹² Tudi kasneje, pod Miloševićevim vodstvom, se sicer načelno sprejema tržna usmeritev, na konkretni ravni pa se odločno vztraja, da se v tej naravnosti ne bi prehitelo v vsej njeni širini in radikalnosti. Zahteva se npr., da se mora inflacija obrzdati ne z ekonomskimi, temveč z etatističnimi ukrepi. V tem smislu je značilen tudi referat Radmilovića, predsednika srbske vlade, iz 1989. leta (pripravljen za 14. kongres zvezne partije). Zavzema se za pluralizem oblik lastnine, vendar vztraja pri posebni zaščiti družbene lastnine, ki v tržni tekmi v nobenem primeru ne sme izgubiti prednosti.

Nemoč Srbije, da bi sprejela ukrepe radikalnih tržnih reform, je nujno vodila srbsko politiko kljub tržni retoriki v smeri državnega protekcionizma, k ekonomski politiki mešanega tržno-planskega tipa, k ukrepom administrativnega intervencionizma in k centralizmu. Občutek ekonomske frustriranosti in nezadovoljstva s položajem republike v tržnih reformah, ki se opira na tezo, da so bili interesi Srbije v primerjavi z drugimi zapostavljeni, je na politični ravni hitro prerasel v paranoično obsedenost o nacionalni ogroženosti, s katero se je razplamtel tradicionalni srbski nacionalizem. Ta teza je prišla prvokrat na dnevni red političnega vodstva republike 1977. leta, ko je predsedstvo Srbije pripravljalo t. i. »modro knjigo« o pokrajinah, ki jo je Tito zavrnil kot modus reševanja odnosov med republikami in pokrajinama. Toda takoj po Titovem odhodu s prizorišča je sledila vrsta nacionalnih sočnanj z Albanci, Slovenijo in Hrvaško. Nacionalno vprašanje

slovenskimi liberalnimi politikami – oblikoval konservativni blok nerazvitih, ki so ga vodili politiki Srbije na čelu z Rankovićem. V prvih vrstah konservativnega bloka so bili tudi funkcionarji zveznega državnega, partijskega in policijskega aparata. Ker je bil politični odgovor tega bloka na zvezne reforme zahteva po centralizmu, je prišlo do neizbežne identifikacije z velikosrbskim nacionalizmom. Prav ta blok je bil politična opozicija reformi 1965. leta. Konservativci so imeli politično pobudo leta 1962, s padcem Rankovića pa so doživeli poraz (1966). Rusinov kot vrh kulminacije konflikta označuje plenum CK ZKJ, ki je potekal v dveh delih leta 1966, in sklene razmišljanje z ugotovitvijo, da od tega časa »v Jugoslaviji ni več obstajala monolitna partija« (Rusinov, op. cit., str. 135, 136 in 180–183). Mi bi lahko dodali, da so bili vsi kasnejši spopadi samo obnavljanje in poglobljanje te iste politične razdelitve, ki je bila hkrati konceptualna in nacionalna. Bolje rečeno, korenine te delitve so bile konceptualne, čeprav so temeljile na različnih nacionalnih močeh, ki so določale tudi njihovo izbiro. Šeasoma pa je v ospredje prišla nacionalna narava spopada interesov.

¹¹ O »novem kurzu«, na katerega čelu so bili srbski liberali, glej D. Bilandić, *Historija SFRJ, Glavni procesi 1918–1985*, Zagreb, Školska knjiga, str. 519. Tu je treba pripomniti, da je srbska politika tudi pred nastopom srbskih liberalov in kasneje imela politike, ki so zastopali liberalne ideje, posebno o gospodarskih vprašanjih.

¹² Prim. »Memorandum« SANU, v *Izvori velikosrbske agresije, Rasprave-dokumenti*, Zagreb, »August Cesarec«, Školska knjiga 1991, str. 257–258, 263, 273, 275–276, 282, 284.

se podtika javnosti namesto neobstojećih ekonomskih rezultatov, in sicer kot sredstvo političnega legitimiranja srbskega političnega vodstva. Velikosrbski nacionalizem ni želel sprejeti določb, s katerimi je Ustava iz leta 1974 zagotavljala enakopravnost – trdilo se je, da prav to postavlja Srbijo v neenakopraven položaj; zanjo je sprejemljiva le centralizacija. S tem namenom so skušali prevzeti nadzor nad zveznimi institucijami, najprej nad CK ZKJ, potem pa nad zvezno državo. Odpor drugih republik je prisilil Miloševića, da je izločil iz igre vse zvezne institucije, ki jih ni mogel prevzeti, in da je šel nazadnje, ko mu je ostala pod nadzorom samo zvezna armada, v vojno.

Nacionalni program ozemeljskega širjenja naj bi odvrnil pozornost od velikih ekonomskih težav. Problem vojne, ki je ni mogoče dobiti, je predvsem v tem, da tudi v primeru začasnih vojaških uspehov samo povečuje ekonomske probleme Srbije, čeprav za nekaj časa odloga izbruh socialnega nezadovoljstva. Ker je zaradi prvih večjih porazov soočenje z resnico že pred vrati, je izstop Srbije iz vojne nujen in neizogiben. Nadaljevanje vojne prinaša Srbiji samo nove begunce in problem vzdrževanja tistega dela profesionalne strukture armade, ki se bo ob koncu vojne nujno zatekel v Srbijo, ker ga nobena druga država ne bo marala. Gre za približno 30.000 oficirjev, ki so prej imeli svoj domicil zunaj Srbije in Črne gore.

Armada je šla v vojno s pozno komunistično ideološko platformo, v bistvu pa je bil njen motiv sindikalen. Njen temeljni problem je bil, kako ne izgubiti dela. Da bi to ohranila, je armada predvsem poskušala ohraniti delodajalca: federacijo. Da bi pa to dosegla, je bilo treba poleg drugega zrušiti vse tiste, ki so s svojo politiko vzpostavljanja neodvisnosti republik neposredno ogrožali obstoj zvezne države. To se nanaša predvsem na novo demokratično izvoljeno oblast v Hrvaški in Sloveniji. V tem so se cilji armade pokrivali z imperialistično osvajalsko politiko Srbije, sama armada pa se je iz zadnje zvezne institucije de facto spremenila v srbsko vojsko. Ko je prenehalo ustavno delovati zvezno državno predsedstvo, je tudi armada sama s stališča ustavnosti postala paravojna formacija.

Strategija vojne na Hrvaškem, t. i. vojne nizke intenzivnosti, s sistematičnim rušenjem naselij in z velikimi civilnimi žrtvami je nujno postala vojna proti vsem državljanom Hrvaške; ti so postali prvi cilj napada.¹³ Armada je s tem zapravila uresničitev svojega glavnega cilja – zrušenja oblasti na Hrvaškem – in namesto tega povzročila neverjetno visoko stopnjo homogenizacije v obrambi Hrvaške pred agresijo. Za hrvaško stran je vojna s tem postala narodna in osvobodilna. Tako vojno pa napadalec le težko dobi. Armada je s tem nehote dokončno utrdila že tako jasno referendumsko odločitev za samostojno Hrvaško. S svojo politično izbiro in s pripravljenostjo, da deluje po svoje, brez nadzora legalne oblasti, kot tudi z obračanjem orožja proti državljanom, ki bi jih po ustavi morala braniti, je

¹³ Termin »konflikt nizke intenzivnosti« se je pojavil kot evfemizem za vojno proti upornikom v ameriški vojni doktrini, da bi se izognili asociativni zvezi z ameriškim bojevanjem v jugovzhodni Aziji. Motiv za uvajanje kategorije konflikta nizke intenzivnosti je bil pridobivanje državljanov za vojno, ki ne bo definirana kot prava vojna. Da bi se izognili asociacijam na »vietnamski sindrom« in si izposlovali privolitev državljanov za poseganje v lokalnih spopadih v tretjem svetu, je Reagan uporabil doktrino vojne nizke intenzivnosti. Taka vojna po svoji definiciji vključuje diplomatske, gospodarske, psihične pritiske, teroristične metode in organiziranje uporov. Eksperti JLA so uporabili vse te elemente, vendar so spregledali najpomembnejša opozorila tistih, ki so si to doktrino izmislili: »Konflikt nizke intenzivnosti se ne more dobiti ali obvladati samo s pomočjo vojaške sile« (Prim. M. T. Klare, P. Kornbluh, ed., *Low-Intensity Warfare, Counterinsurgency, Proinsurgency and Antiterrorism in the Eighties*, NY, Pantheon Books 1988, str. 3–5, 9 in 53). To praktično pomeni, da vojne nizke intenzivnosti ni mogoče dobiti, če so politični cilji napačno postavljeni. To torej pomeni, da vojne proti vsemu narodu ni mogoče dobiti. Na tej izkušnji je ta doktrina vojne nizke intenzivnosti tudi nastala. Ta doktrina je pravzaprav samo bolj natančna inačica t. i. omejene vojne, ki je stara toliko kot zgodovina bojevanja (prim. R. E. Osgood, *Limited War Revisited*, Boulder Colorado, Westview Press 1979, str. XI, 1).

armada postala nezaželeno tudi za vse druge republike, razen za oblasti v Srbiji in Črni gori.

Armada je od začetka vojne delovala v funkciji politike Srbije, vendar pa se v bistvu interesi armadnih profesionalcev in srbske vladajoče elite ne pokrivajo. Identifikacija s politiko Srbije in večja ali manjša soočanja z drugimi republikami pomenijo, da se armada lahko vrne samo v Srbijo, ki očitno ne more vzdrževati vojske, predvidene za trikrat večji ekonomski prostor. Obstaja realna možnost, da bo poskušala Srbija, ki tudi sicer trdi, da ni v vojni, krivdo za vojno in njene posledice zvaliti na armado, da bi se sama izognila odgovornosti. Podaljševanje vojne pelje armado države, ki je ni več, ne glede na moč vojaške tehnike, v neizbežen razpad. Vojska v razkroju pa nima več nikakršne politične teže. Da bi se temu izognila, se mora vojska čim prej vrniti v Srbijo, na vsak način prej, preden se njene velike formacije razkrojijo na majhne in šibke enote. Zato je za vojaške profesionalce zadnji trenutek, da prekinejo vojno in se poskušajo z republikami, ki to želijo, dogovoriti za novo profesionalno pogodbo.

Čeprav je bilo srbsko prebivalstvo na Hrvaškem za Srbijo samo alibi za začetek vojne, je mogoče uresničiti mir in ga spremeniti v stabilno politično stanje, samo če se razreši status Srbov na Hrvaškem. Zagotovitev njihovih manjšinskih pravic – v smislu sprejetega zakona – in tolerantna praksa, moreta najbolje rešiti vprašanje Srbov na Hrvaškem. Če bi zagotavljali manj kot to, bi na srbski strani spodbujali odpor, separatizem in politično nestabilnost. Če bi zahtevali več kot to, obstaja resna nevarnost, da bi nerealne zahteve, s katerimi bi se de iure ali de facto negirala hrvaška suverenost, na hrvaški strani netile desni ekstremizem in poskuse, da se problem reši s silo. V obeh primerih bi bili med poraženci mir, ekonomija in demokracija.

Srbski narod na Hrvaškem se mora zavedati dejstva, da lahko svoje probleme reši samo v Zagrebu, ne pa v Beogradu, in da zaščitni manjšinski status ne daje pravice do ugovaranja odločitvam, ki jih sprejme demokratično izbrana oblast, niti možnosti veta na odločitev državljanov Hrvaške o samoodločbi. Po drugi strani pa mora tudi hrvaški narod vedeti, da ni mogoče zagotoviti ekonomskega razcveta in demokracije ob trajno odprtem srbskem vprašanju na Hrvaškem ter da je bistveni del demokracije tudi konsenzualno odločanje. Ni treba posebej poudarjati, da nadaljevanje vojne vse bolj otežuje položaj Srbov na Hrvaškem – celo ne glede na izid vojaških operacij.

Bilo bi pretirano trditi, da je bila hrvaška politika brez napak. Manjkalo je predvidevanje posledic Miloševićeve agresivne strategije. Še prej pa je bilo opazno tudi podcenjevanje pomena srbskega vprašanja na Hrvaškem. Vendar pa je prav tako jasno, da krivda za izbruh vojne ni deljena. Milošević bi začel vojno v vsakem primeru, ne glede na to, kdo bi bil na Hrvaškem na oblasti. S tem namenom je preventivno in »za vsak slučaj« beograjska propaganda razglasila za ustaše Vrhovca, Šuvarja in celo Račana. Vojni bi se lahko izognilo samo tako hrvaško vodstvo, ki bi se že vnaprej vdalo. Potemtakem so hrvaške napake lahko vplivale samo na podrobnosti izvedbe velikosrbske politike, na časovni načrt agresije in na nekatere, skoraj obrobne prvine razporeda moči. Načelna odločitev, da se gre do konca, je bila sprejeta že veliko pred večstrankarskimi volitvami in pred referendumom, javno pa je bilo razglašeno že na Gazimestanu, da srbski program vključuje tudi vojno.

Vse to pa ne pomeni, da Hrvaški ni treba narediti vsega, da čim prej in čim lažje pride do diplomatskega priznanja in miru. Ne gre samo za vojno, temveč tudi za njeno prihodnost. Hrvaški interes ni kakršna koli Hrvaška, temveč suverena in

demokratska država.¹⁴ Zaščita manjšinskih pravic je neločljiv del demokratične ureditve družbe. S tem je demokratična rešitev manjšinskega vprašanja tudi neposredni interes hrvaškega naroda – vsaj njegove prevladujoče večine, ki želi samostojno, a tudi demokratično. Hrvaško.

¹⁴ Inačica kakršne koli države pušča v nemar dejstvo, da ljudem že predsedata država, ki bi bila kakršna koli država. Državljeni danes želijo predvsem državo z uspešnim gospodarstvom in demokracijo, državo, ki jim mora zagotoviti mir in srečno življenje. Zanimivo je, da zagovorniki kakršne koli države – naj bo ta del jugoslovanskega ali hrvaškega projekta – ne doumejo, da se borijo za dogmatsko abstrakcijo. V tem spominjajo na kitajske dogmatike, ki so bili znani pod imenom »štogodisti«, ker so trdili, da je edina resnica vse tisto, kar je rekel predsednik Mao. Tudi boj za suvereno hrvaško državo ne bi imel smisla, če za tem ne bi našli nove zgodovinske kvalitete.